

SUOMEN ROMANIN LEKSIKAALISISTA KERROSTUMISTA JA NIIDEN FONOLOGISISTA JA MORFOLOGISISTA PROSESSEISTA

Kimmo Granqvist
Kotimaisten kielten tutkimuskeskus
kimmo.granqvist@kotus.fi

Helena Pirttisaari
Yleisen kielitieteen laitos, Helsingin yliopisto
helena.pirttisaari@helsinki.fi

Romanin leksikko jakautuu alkuperäiseen temaattiseen ja lainattuun atemaattiseen komponenttiin, joita merkitään eri morfein ja jotka kuuluvat eri taivutusparadigmoihin. Suomen romanissa leksikaalisten komponenttien dikotomia on purkautunut, ja temaattiset ja atemaattiset paradigmattavat sulautuneet yhteen. Artikkelissa tarkastellaan dikotomian purkautumista nykyromanin verbi- ja nominimorfologian valossa sekä pyritään osoittamaan muutostendenssejä ja kuvaamaan niiden seurauksia. Lisäksi artikkelissa tarkastellaan eräiden, lähinnä eri kontaktikielistä lainattujen fonologisten ja morfologisten prosessien vaikutusta leksikon komponentteihin ja osoitetaan atemaattisissa komponentissa vallitseva kahtiajako vanhempiin fonologisesti mukautettuihin ja uudempiin mukauttamattomiin lainoihin.

Avainsanat: romani, suomi, morfologia, fonologia

0. JOHDANTO

Artikkelissamme käsittelemme Suomen romanin leksikaalista kerrostuneisuutta sekä diakroniassa ja synkroniassa ilmeneviä fonologisia ja morfologisia prosesseja, jotka antavat murteelle sen typologisen ominais-

Kirjoittajien osoitteet:
Kimmo Granqvist
Kotimaisten kielten tutkimuskeskus
Sörnäisten rantatie 25
00500 HELSINKI

Helena Pirttisaari
Yleisen kielitieteen laitos
PL 9 (Siltavuorenpenger 20A)
00014 HELSINGIN YLIOPISTO

leiman. Luvussa 1 luonnehditaan romanin keskeisimpiä leksikaalisia komponentteja. Luvussa 2 kuvataan fonologisia ilmiöitä, jotka ovat osaksi kontaktikielistä lähtöisin, ja niiden vaikutusta eri leksikaalisiin kerrostumiin. Luvussa 3 käsitellään lainasanojen morfologista adaptaatiota ja kieliopillisia muutostendenssejä, jotka ilmenevät leksikaalisten komponenttien analogisena yhdentymisenä.

Romanikieli on vaeltanut synnyinseuduiltaan, Gangesin tasangon alueelta, vuodesta 250 eKr. alkaen (Turner, 1926: 164–5, 176; Tikkanen, 1991: 14–5), ja matkalla siihen on vaikuttanut lukuisia kontaktikieliä, jois-

ta tärkeimpiä ovat dardilaiskielet, persia, armenia ja kreikka. Suomen romaniin ovat vaikuttaneet lisäksi ruotsi ja suomi. Kielen alkuperäinen leksikko on redusoitunut, eikä kieli olisi ilmaisuvoimainen ilman lainasanoja (Boretzky, 1989: 362). Eri romanimurteille yhteinen indoarjalainen sanasto käsittää n. 700 sanavartaloa, lähinnä ruumiinosien ja luonnonilmiöiden nimityksiä, sukulaisuustermejä ja muuta perussanastoa (Bakker & Kyuchukov, 2000: 24). Indoarjalaisten sanojen määrä vaihtelee murteittain (Boretzky, 1989: 359) ja on Suomen romanissa ehkä hieman suppeampi, sillä Valtosen (1966) mukaan se muodostaa n. 23% Suomen romanin leksikosta, joka puolestaan käsittää n. 2300 sanavartaloa, eli Suomen romanissa on näin ollen säilynyt n. 500 indoarjalaista sanavartaloa. Ei-intialaiset aasialaislainat muodostavat leksikon toisen kerrostuman; lainasanoja iranilaisista kielistä on n. 70 ja armenialaislainoja n. 40. Kreikkalaislainoja on huomattava määrä, muutama sata (Bakker & Kyuchukov, 2000: 25). Romanimurteiden leksikon uusimman kerroksen muodostavat lainat viimeisistä tai nykyisistä kontaktikielistä.

1. ROMANIN LEKSIKAALISET KOMPONENTIT

Romanikielen yksi keskeisimpiä piirteitä on se, että sen leksikko on jakautunut kahteen komponenttiin, alkuperäiseen ja lainakomponenttiin, joita merkitään eri morfein ja jotka kuuluvat eri taivutusparadigmoihin (Boretzky, 1989; Boretzky & Iglá, 1991). Leksikaalisista komponenteista on käytetty nimitystä temaattinen komponentti, joka käsittää alkuperäiset indoarjalaiset sanat sekä vaelluksen aikana lainautuneet aasialaiset ja joissakin tulkinnoissa vielä Bysantin kreikkalaiset sanat, sekä atemaattinen, joka käsittää myöhemmät kreikkalais- ja muut eurooppa-

laislainat. Vastaavasti alkuperäisen ja lainasaston noudattamiin eri morfologisiin malteihin viitataan temaattisena ja atemaattisena kielioppina (vrt. Kaufman, 1979; Hancock, 1992; 1995; Bakker, 1997; Matras, 2002).

Atemaattista komponenttia luonnehtii se, että verbivartaloihin liitetään spesifit tunnukset ennen taivutussuffikseja ja että sanat taipuvat eri paradigmoissa kuin temaattiset. Erilliset taivutusparadigmat ylläpitävät alkuperäisen ja lainatun leksikon strukturaalista dikotomiaa (Boretzky, 1989) ja lainasanojen tunnusmerkkinä (Elšik, 2000: 17). Kuten jo Miklosich (1872–80 II: 5–6) huomasi, lainasanojen koodaamiseen käytetään yleensä kreikkalaisia lainamorfeja, jotka on lainattu oletettavasti Bysantin aikana (romanien saapumista n. 900/1000 jKr. murteiden hajaantumiseen 1200/1300-luvulla) ja jotka ovat jääneet produktiivisiksi kieleen lainattaviin uusiin elementteihin (Matras, 2002: 128). Bakker (1997) olettaa koko lainasanojen adaptaatiomallin lainautuneen kreikasta, jossa erotetaan vastaavasti lainasanat (lähinnä turkkilaiset) kielen alkuperäisistä. Romanin atemaattiseen leksikkoon ei välttämättä koodata samoja kategorioita kuin temaattiseen komponenttiin. Esimerkiksi lainasanojen toisiin partisiippeihin, jotka muodostetaan kreikasta lainatun passiivin partisiippisuffiksillä *-me(n)* (kr. *-μέν*) avulla, ei Sampsonin (1926: 94 §201) mukaan useissa romanikielissä koodata sijaa; tosin Matrasin (2002: 160) mukaan atemaattinen partisiippi taipuu kuitenkin nykykielessä yleensä sijoissa. Suomen romanissa atemaattiseen partisiippisuffiksiin ei koodata sukua ja lukua, toisin kuin temaattiseen, mutta atemaattisella partisiipilla on täysi maskuliini-paradigman mukainen sijataivutus, ja suku ja luku koodataan partisiippisuffiksiin agglutinoituun obliikvivartalon suffiksiin (Pirttisaari, 2002; tulossa).

Suomen romanin suurimman yksittäisen

leksikaalisen komponentin muodostavat atemaattiseen leksikkoon kuuluvat ruotsalaiset lainat, joita on Valtosen (1968) mukaan peräti 45% Suomen romanin leksikosta. Ruotsalaisten lainojen määrässä on kuitenkin vaihtelua ns. itä- vai länsimurteen välillä: ruotsin vaikutus on länsimurteessa suurempi. Joissain tapauksissa ruotsalaiset lainat ovat yleistyneet kielessä ja 1950-luvun jälkeen syntyneet puhujat käyttävät niitä, kun taas saman murteen 1930-luvulla syntyneet puhujat käyttävät alkuperäisiä sanoja.

Temaattisen ja atemaattisen kieliopin lisäksi Suomen romanissa voidaan erottaa kolmas leksikaalinen kerrostuma: uusimmat suomalaislainat, joiden olemassaolon jo Ariste (1940: 216–7) havaitsi ja joita ei välttämättä mukauteta kieleen fonologisesti. Nykykielessä on runsaasti tilapäislainoja sekä koodinvaihtoa suomeen (ks. Granqvist, tulossa a). Toisaalta suomen taivutusmorfologiaa liitetään romanin leksikkoon. Lainojen morfologista mukauttamista pidetään yleensä kielen säilymisen ehtona, joten kehitystä viittaa pararomaniin. Pararomanilla tarkoitetaan valtaväestön kielen kanssa sekoittunutta kieltä, jonka leksikko on romanin mutta morfologia ympäröivän kielen (Fraurud & Hyltenstam, 1999: 262–3) ja jota ei sen poikkeavan rakenteen tähden enää voida pitää samana kielenä kuin romanian (Bakker & Kyuchukov, 2000: 77). Dynaamiseman näkemyksen mukaan pararomani on jatkumon kaltainen prosessi, jossa on nähtävissä vähenevä kieliopillinen kompetenssi, mutta pyrkimys säilyttää leksikaalinen kompetenssi (Matras, 1998: 10–3). Thomason ja Kaufman (1988: 89) luokittelevat kaikkien romanikielten rakenteellisen lainaamisen asenteen kohtuullisesta suureksi, pararomanin äärimmäiseksi. Kielenhuollon vaikutuksesta on kuitenkin viime aikoina ollut havaittavissa pyrkimystä kielelliseen purismiin ja etenkin suomalaislaintojen välttämiseen.

2. FONOLOGIAN ILMIÖITÄ

Suomen romanissa on joukko (morfo)fonologisia prosesseja, jotka ovat vaikuttaneet suurimpaan osaan alkuperäistä leksikon temaattista komponenttia, mutta vain osittain atemaattiseen komponenttiin. Atemaattisessa komponentissa ilmenee dikotomia, joka manifestoituu ainakin kolmen ilmiön diakronisessa toteutumisessa. Näitä ovat 1) kvantiteetin (oik. tavun moraluvun) ja suomen mukaisen painotuksen korrelaatio, 2) sanavartaloiden vokaaliharmonia ja 3) homorgaanisten soinnillisten konsonanttien jonojen yksinkertaistuminen vokaalin edellä, joiden vaikutuksen ulkopuolelle uusin sanastonosa on jäänyt – mm. tuoret ruotsalaiset lainat sekä uudismuodosteet. Lisäksi on (morfo)fonologisia prosesseja, jotka ovat vaikuttaneet olennaisesti kaikkiin leksikon komponentteihin: suomen tapainen pitkien vokaalien diftongisoituminen, švaa-vokaalin epenteesi ja soinnillisten klusiilien prenasalisoituminen tai nasaalin epenteesi niiden edellä.

2.1 *Kvantiteetti ja paino*

Suomen romanikielessä vokaalien ja konsonanttien kesto on distinktiivinen samaan tapaan kuin muissa pohjoisissa ja keskisissä romanimurteissa sekä niissä valakialaisissa murteissa, jotka ovat jatkuvassa kontaktissa unkarin kielen kanssa (ks. Matras 2002: 49, myös Lesný 1916; Ariste 1978; Boretzky & Iglá 1993: 36–8). Matrasin (2002: 60) mukaan romanimurteiden kesto ja paino ovat diakronisesti toisistaan riippumattomia. Ilmeisesti ainakin vokaalien pidentyminen on tapahtunut varhaisemmin kuin pääpainon siirtyminen systemaattisesti suomen tapaan sanan alkuun ja sivupainojen samankaltainen toteutuminen kolmannesta tai neljänestä tavusta lukien. Suomen romanin vo-

kaalien pidentyminen muistuttaa fonologisesti paljolti sinteä, foneettisesti taas Suomen romanin lyhyiden ja pitkien vokaalien kvantiteetti on suomen kaltainen (Granqvist, tu-
lossa b).

Suomen romani	Sinte (Holzinger 1995)
'dɑ:d	dɑ:d 'isä'
'xe:ro	je:ro 'pää'
'lo:n	lo:n 'suola'
'ʊu:dar	vu:der 'ovi' jne.

Myöhemmän kehityksen tuloksena keston ja painon välille on muodostunut leksikaalisissa sanoissa (substantiiveissa, adjektiiveissa, adverbeissa ja verbeissa), myös lainasanoissa, korrelaatio (1a) eräitä sellaisia tapauksia lukuun ottamatta, joissa pidentyminen on kompensatorista (1b) tai lainasanoissa kontaktikielten painotusta vastaavaa (1c) (Matras, 2002: 60). Esimerkkien metrisen rakenteen kuvauksessa on käytetty apuna ristikoita (*metrical grids*), joissa alimmalla tasolla ovat morat, keskellä tahdin painolliset tavut ja ylimpänä sanan pääpainot (esim. Liberman, 1975; Liberman & Prince, 1977; Prince, 1983; Selkirk, 1984).

(1) a.	x
	x x
	xx x xx x
	'sko: la ki: ro
	'oppilas' < ru. <i>skola</i>
b.	x
	x
	xx xx
	'dʒɑ: na: 'tietää' < <i>džanava</i>
c.	x
	x
	x xx x
	'ma ne: ra 'tapa' < <i>manéra</i>

Kohta (1a) on Suomen romanissa yleisin ja metrisesti optimaalinen, koska siinä kaikki

painolliset tavut ovat kaksimoraisia ja painottomat yksimoraisia. (1b) on ongelmallisempi, koska siinä sekä pääpainollinen alkutavu että painoton jälkitavu ovat kumpikin pitkävokaalisia. Viimeisen kohdan (1c) prosodininen rakenne on melko harvinainen ja edellyttäne viimeisen tavun ekstrametrikaalisuutta, muttei ole puhujista silti yhtä oudon oloinen kuin slaavilaisessa lainasanassa ['pæ:r.ni:.sɑ] 'tyyny', joka pyritään monissa idiolekteissa mukauttamaan asuun ['pæ:r.ni.sɑ], jossa siis vartalon toinen painoton jälkitavu on yksimorainen. Muiden romanimurteiden tapainen jälkitavun vokaalin pidentyminen CV.CVC-tyyppisissä vartaloissa on Suomen romanissa harvinaista eikä painottomia pitkiä vokaaleja juuri esiinny vartaloissa (vrt. Matras, 2002: 60). Siten Suomen romanissa on ['lovinɑ] tai ['luvinɑ] 'olut', ['trɑnsuris] 'lautanen' eikä sinten tapaan [lovi:nɑ], [trɑnsu:ri] (vrt. Holzinger, 1995). Poikkeuksena ovat uudet lainasanat kuten ['grɑvʏr-] 'hautajaiset', [m'ɑne:rɑ] 'tapa' ja ['ɑblɑti:vos] 'ablatiivi', joissa pitkä vokaali vastaa kontaktikielten painotusta.

Suomen romanin kvantiteetin fonologinen tulkinta on vielä osittain avoin, mutta ilmeistä on, että etenkin vartaloiden painollisissa alkutavuisissa kilpailee keskenään kaksi eri tendenssiä, jotka koskevat sekä alkuperäistä sanastoa että lainoja: painollisen avotavun ytimen pidentyminen (2a) ja toisaalta esimerkiksi sintestä poiketen ytimenjatkeen pidentyminen niin, että tuloksena on geminaattiryhmä (2b) (Matras, 2002: 55; Granqvist, 2002a). Varsinkin ruotsalaisissa lainoissa sekä ytimen pidentyminen että geminaatio ovat usein (kuitenkin, esim. ['bitɑvɑ:] 'purra' < ru. *bita*, ['lova] 'lupa' < ru. *lov* jne.) alkukielen mukaisia, kun tätä varhaisemmissa leksikon kerroksissa geminaatio on levinnyt leksikaalisiin sanoihin, joiden ensitavu olisi muutoin yksimorainen. Tavurakenteen kannalta molempien tendenssien tulos on sama eli Suomen ro-

manissa optimaalinen kaksimorainen painollinen tavu. Yksitavuisten sanojen, kuten Ø-merkittyjen substantiivien ja laina-adjektiivien ydin voi pidentyä umpitavusta huolimatta (2c), koska loppukonsonantti on ekstrametrikaalinen. Ruotsin tapaan on tulkittavissa, että lyhytvokaalisissa vartaloissa on syvä- tai pintarakenteessa kompleksinen ytimenjatke (2d).

(2) a.	x	
	x	
	xx x	
	'ta: ka	'katto' < ru. <i>tak</i>
b.	x	
	x	
	xx x	
	'stel :a	'rivi' < ru. <i>ställa</i>
c.	x	
	x	
	xx	
	'kni:s	'saita' < ru. <i>nidsk</i>
d.	x	
	x	
	xx	
	'stöt:	'lyhyt' < ru. <i>stött</i>

Ylipitkiä kolmimoraisia ensitavuja esiintyy harvoin, pääosin vain lainasanoissa kuten ['fær:.di] 'valmis' ja ['ʋɑnd.ru.ʋɑ:] 'vaeltaa'; pitkän vokaalin esiintyminen [rn]:n ja [rd]:n edellä on ruotsin vaikutusta (Kiparsky, 2002: 9). On kuitenkin yksi hieman systemaattisempi ja kaikissa leksikaalisissa komponenteissa ilmenevä prosessi, joka ohittaa kaksimoraisuusrajoituksen, luultavimmin ruotsista omaksuttu fortitio eli soinnittoman obstruentin geminaatio koodana olevana resonantin jälkeen (Kiparsky, 2002: 8), kuten ordinaalisissa ['stɑrt:o] 'neljäs', kreikkalaisessa lainasanasissa ['hort:o] 'oikea' < kre. *ορθος* tai ruotsalaisessa lainassa ['kvɑrt:e:rɑ] 'majapaikka' < ru.

kvarter. Fortitio on optionaalinen, mitä esimerkiksi ['ʋentʋɑ:] 'odottaa' osoittaa. Toisaalta ylipitkiä tavuja syntyy joskus myös morfeemien konkatenaation kautta, synkronisesti esimerkiksi liitettäessä transitiivitus -*jaʋ*-vartaloon *rɑnk-* 'kaunis' (etymologisesti *rɑi+kɑn+*), jolloin tuloksena on ['rɑŋk.jɑ.ʋɑ:] 'kaunistaa'.

Osaan funktionaalisia sanoja edellä esitetyt tendenssit eivät päde, vaan esimerkiksi lyhyet konjunktiot ovat ruotsin tapaan tulkittavissa painottomiksi ja osa funktionaalisista sanoista on lainautunut eri kontaktikielistä mukauttamattomina (vrt. Kiparsky, 2002: 19). Esimerkiksi alkuperäisistä konjunktioista *bi* 'mutta', *ka* 'että, kun' ja *te* 'jotta' ovat kaikki yksimoraisia. Uudemmat konjunktiokerrostumat, ruotsinkieliset ja lopulta suomenkieliset lainat, ovat siirtyneet sellaisenaan puhekielisessä muodossa romaniin, jossa tavataan mm. ruotsalaiset lainat *at* 'että' ja *om* 'jos' ja niiden lisäksi ja rinnalla suomalaiset *mutta*, *sillä*, *ko*, *ku*, *että*, *nii että*, *jotta*, *että*, *jotta*, *jos*. Luettelo perustuu Valtoisen (1968: 172) tietoihin. Konjunktioiden tavoin käyttäytyvät mm. sintestä poiketen myös lyhyet pronomini muodot kuten *me* 'minä' ja *tu* 'sinä', jossa niiden vartalovokaali on pitkä (vrt. Holzinger, 1995: 17).

2.2 Pidentyneiden vokaalien diftongisoituminen

Romanin alkuperäisten kolmen diftongin [ɑi ui oi] lisäksi Suomen romanissa on joukko (pinta)diftongeja, joiden lähtökohtana on pidentynyt vokaali (ks. Sampson, 1926: 46; Granqvist, 2002b). Suomen ensitavun pitkät väliset vokaalit [ee oo øø] diftongisoituivat jo kielen kehityksen varhaisissa vaiheissa, mutta murteissa uudehkotkin lainasanat ovat käyneet läpi samankaltaisen prosessin, joka on vaikuttanut myös laajemmin muihinkin kuin ensimmäiseen tavuun. Romanissa Suomen

kaltainen pitkien vokaalien diftongisoituminen ajoittuu uskottavimmin 1800-luvun jälkipuoliskolle, koska siitä ei ole viitteitä varhaisimmissa lähteissä – Gananderin kilpakirjoituksessa (1779), Arwidssonin, Kemellin ja Jürgensenin ja Schmidtin sanastoissa – vaan vasta Reinholmin muistiinpanoissa (Valtonen, 1968: 57). Lisäksi diftongisoituminen oli alkuaan ennen kaikkea itämurteen piirre, mutta nykyään diftongisoituneet muodot ovat syrjäyttäneet pitkävokaaliset kaikkialla maassa (Granqvist, 2002b). Diftongisoitumisen tuloksena on kolme avautuvaa ja kaksi suppenevaa diftongia, joista avautuvat diftongit ovat selvästi primaarisia:

- e: > ie, esim. [ˈdielos] ‘osa’ < ru. *del*; [-kier-] < [-ke:r-] (‘pitkän’ genetiivin päätte)
 o: > uo, esim. [ˈtuorsɑ] ‘torstai’ < ru. *torsdag*; [ˈtʃuoro] < [ˈtʃo:ro] ‘köyhä’
 ø: > yø, esim. [ˈlyønos] ‘palkka’ < ru. *lön*
 (e: > ei, esim. *šeir* (Jürgensen-Schmidt) ‘sata’ < [ʃe:l] ‘sata’)
 (o: > ou, esim. [ˈjoun] ‘he’ < [ˈjo:n] ‘he’)

Kuten yllä olevat esimerkitkin osoittavat, diftongisoituminen ei ole rajoittunut mihinkään leksikaaliseen komponenttiin. Toisaalta, toisin kuin suomessa, pitkien vokaalien diftongisoituminen ei ole ulottunut koko leksikkoon, vaan siitä on runsaasti poikkeuksia aivan tavallisimmassakin sanastossa: [ˈdʒe:no] ‘mies’, [ˈfo:ros] ‘kaupunki’, [ˈfø:ros] ‘keli’.

2.3 Vokaaliharmonia

Suomen romani on osittain omaksunut suomen vokaaliharmonian. Suomen tapaan vokaalit jakaantuvat etisiin ({y, æ, ø}) ja takaisiin ({u, o, ɑ}) harmoniavokaaleihin, jotka eivät voi esiintyä samassa yksinkertaisessa sanassa,

ja toisaalta neutraalivokaaleihin ({i, e}), jotka voivat esiintyä sekä etisten että takaisten harmoniavokaalien kanssa (Karlsson, 1983: 99). Granqvist (1999) on osoittanut, että romanin vokaaliharmonia noudattaa samoja pääperiaatteita kuin suomen, mutta on yleensä paikallinen vain vartaloissa. Yksitavuisisten vartaloiden kompleksinen ytimenjatke on pitkä vokaali tai sitten alkuperäinen tai muuta kautta syntynyt diftongi, joka mukautuu aina vokaaliharmoniaan.

Sen sijaan on pienehkö joukko epäharmonisia ja useimmiten muutoinkin fonologisesti mukauttamomia useampitavuisia vartaloita: [ˈfɑ:rlyj-] ‘tie’, [ˈgrɑvør-] ‘hautajaiset’, [ˈhɑmbys-] ‘hampuuksi’, [ˈhɑmyør-] ‘kuva’, [ˈkostym:-] ‘puku’, [ˈmɑrty:r] ‘marttyyri’, [ˈpɑlɑ,mys:-] ‘tarina’, [ˈpsykiɑtr-] ‘psykiatri’ ja [ˈsynɑ,go:g-] ‘synagoga’. Nämä ovat enimmäkseen tuoreita ruotsalaisperäisiä lainasanoja tai uudismuodoitteita. Varsinkin [ˈgrɑvør-] ja [ˈhɑmyør-] kuuluvat kuitenkin yleisimpään sanastoon. Kreikkalainen [ˈpɑlɑ,mys:-] (παράμυθι) on vanhempaa perua, mutta sekin esiintyy esimerkiksi Koivistolla (1994) vokaaliharmoniaan mukautuneessa ja korjatussa muodossa [ˈpɑrɑ,mis:-].

Suffiksiharmoniaa tavataan arkipuheessa melko usein, mutta kaikki suffiksit eivät välttämättä mukaudu harmoniaan eikä vokaaliharmonia tällöin toteudu useamman morfeemirajan yli, esimerkiksi suomenkielisissä lainoissa [ˈmyønt-æʋ-ɑ:] ‘myöntää’ ja [ˈtyk:-y-ʋɑ:] ‘pitää’, joissa transitiivi- ja intansitiivitunnukset –Aʋ– ja –Uʋ– noudattavat suffiksiharmoniaa, muttei enää preesensin yksikön ensimmäisen persoonan päätte.

Suomen tapaan vokaaliharmonia on sanatason ilmiö eikä se voi levitä yli sanarajan edes yhdyssanan sisällä. Parhaiten tätä osoittaa selvä yhdysmuodoste [ˈtʃyøp+mɑn:os] ‘kauppias’ (vrt. [ˈtʃyøpos] ‘kauppa’ ja [ˈmɑn:os] ‘mies’).

2.4 Švaa

Suomesta on omaksuttu švaa-vokaalin epenteesi, jota tavataan romanissa samoilla muralueilla sekä Pohjois- että Itä-Suomessa kuin suomenkin murteiden švaa-vokaalia (esim. Granqvist, 2002b). Eteläpohjalaaisessa romanin aineistossa švaa on aina vastaa- van suomen murteen tapaan lähinnä edellisen vokaalin kaltainen. Myös švaan vasemmanpuoleinen konteksti on samankaltainen kuin suomen murteissa vastaavilla alueilla, nimittäin molemmat likvidat [l r], lisäksi kuitenkin vasempana kontekstina voi olla myös suomesta puuttuva soinniton velaarinen spirantti [x]. Velaarisen spirantin esiintyminen švaa-vokaalin edellä on odotettavissa, koska suomessakin edellä voi olla [h]. Oikeanpuoleinen konteksti on periaatteessa samantapainen kuin suomessa, mutta mahdollisten konsonanttien inventaari on laajempi ja kattaa myös soinnillisista klusiileista ainakin ei-koronaaliset [b]:n ja [g]:n, soinnittoman velaarisen spirantin [x] sekä affrikaatan [tʃ] (Laurosela, 1913).

Švaan epenteesistä seuraa suomen tapaan tavurakenteen muutos luonnollisempaan suuntaan eli umpitavun sijasta CV-rakenteisiin avotavuihin, esim. [ˈtʃyr.kɑ] > [ˈtʃy.ry.kɑ] 'kirkko' (esim. Hyman, 1975: 161; Lass, 1985: 263–4). Samalla kuitenkin joudutaan rikkomaan Suomen romanin periaatetta vastaan, jonka mukaan painolliset tavut pyrkivät olemaan (vähintään) kaksimoraisia, koska epenteesin kautta syntyneen alkutavun (C)V ydin ei enää pitene tai diftongisoidu. Romani toisin sanoen kohtelee švaan epenteesin kaut-

ta syntyneitä useampitavuisia vartaloita samalla tavoin kuin muitakin useampitavuisia vartaloita, eli painon ja kvantiteetin korrelaatio jää niissäkin toteutumatta.

2.5 Homorgaanisten konsonanttijonojen yksinkertaistuminen ja soinnillisten klusiilien prenasalisaatio

Suomen romanin lainojen adaptaatioon on vaikuttanut kaksi kilpailevaa tendenssiä, toisaalta homorgaanisten soinnillisten konsonanttien jonojen yksinkertaistuminen vokaalin edellä (3a–c), toisaalta osittain päinvastainen soinnillisten klusiilien prenasalisaatio (3d ja 3e). Varsinkin sanan lopussa soinnilliset klusiilit toteutuvat usein soinnittomina, jolloin klusiilien sointioppositio neutraalistuu. Ensin mainittu tendenssi on johtanut yleisempien homorgaanisen nasaalin ja soinnillisen klusiilin jonojen /n(+)/d/:n, /mb/:n ja /n(+)/g/:n lisäksi ainakin jonojen /n(+)/l/ ja /r(+)/d/ yksinkertaistumiseen; puhtaasti fonologisena prosessina tällaista yksinkertaistumista ei enää /n(+)/g/:tä lukuun ottamatta nykykielessä ole, ja siksi uudemmissa lainoissa ja uusmuodostuksissa nasaalin ja soinnillisen klusiilin yhtymiä esiintyy, esim. [ˈhɑmbu:ʃos] 'hampuuksi', [ˈendo] 'kuitenkin' jne. /n(+)/g/-jonojen osalta kyseessä on edelleenkin produktiivinen (morfo)fonologinen prosessi, joka monikon genetiivin (3c) ja datii- vin muodostuksessa. Äännemuutoksista [n(+)/l] > [l:] on osittain säilyttänyt produktiivisuutensa, koska ainakin osassa idiolekteja on mm. [ˈpʰenle] ~ [ˈpʰel:e] 'sanoneet' (< /pʰen-l-e/ 'sanoa-NFA-nom.pl.'). Toisaalta

(3) a. 'bland-	→	'blan:-	'sekoittaa' < ru. <i>blanda</i>
b. 'kamban-	→	'kaman-	'kello' < kre. <i>καμπάνα</i>
c. *dʒuʋljengo	→	'dʒu:jeŋ:ɔ	'nainen-obl.pl-gen-mask.'
d. 'tʰud:	→	'tʰund/ 'tʰunt	'maito'
e. 'tʃib:	→	'tʃim(b) / 'tʃim(p)	'kieli'

phannaa-verbin ‘sitoo’ säännönmukainen partisiippi [p^hɑnlo] merkitsee ‘sidottu’ ja leksikaalistunut [p^hɑl:o] on eriytynyt merkitykseen ‘kiinni’ (Pirttisaari, 2002).

Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen romanikielen puhekielikorpus (n. 140 000 sanaa) viittaa siihen, että prenasalisaatio olisi käynyt läpi koko Suomen romanin dokumentoidun leksikon, vaikka sanakirjat (mm. Koivisto, 1994) mainitsevatkin muutamina geminaatallisia (rinnakkais)muotoja kuten *grabba* ‘rapu’, *braggos* ‘kalalammikko’, *flagga* ‘lippu’ ja *lugga - lunga* ‘lipeä’. Tässä yhteydessä mainittakoon, että osassa idiolekteja esiintyy mielenkiintoinen sanan *šimb* ‘kieli’ rinnakkaismuoto [tʃim] (mutta [tʃimb-a-k-o] ‘kieli-obl.sg.-gen.-mask.’), joka on kadottanut ekstrametrikaalisen loppukonsonanttinsa. Samalla tavoin *šing* ‘sarvi’ toteutuu usein [ʃin].

2.6 Päätelmiä

Kvantiteetin ja painoituksen osalta Suomen romanin leksikko jakautuu kahteen pääkomponenttiin: leksikaalisiin ja funktionaalisiin sanoihin. Leksikaaliset sanat voidaan edelleen jakaa kahteen ryhmään tavuluvun mukaan: suurin osa Suomen romanin leksikaalisten sanojen vartaloista on yksitavuisia ja niillä on painollisina taipumus olla (vähintään) kaksimoraisia, kun taas useampitavuiset sanat koostuvat yleisimmin luonnollisimmista yksimoraisista CV-tavuisista (esim. CV.CV.C-). Vaikka ainakin vokaalien pidentyminen ja suomen pää- ja sivupainojen omaksuminen ovat diakronisesti toisistaan riippumattomia, vallitsee keston ja painon välillä nykykielessä melko vahva korrelaatio, jota tosin pyrkimykset isomorfismiin ovat pyrkinneet purkamaan. Esimerkiksi ‘pitkän’ genetiivin päätte, nykykielen erittäin produktiivinen *nomen agentis*-johdin, esiintyy nykyään yhtenä diftongillisenä allomorfina /-Kie.r-/ kun vielä Thesleffin

(1901) sanakirjassa tavataan fonologisehtoitaa vaihtelua kevyen (/ -ke.r-/ tai /-ki.r-/ ja raskaan (/ -ki:.r-/) tavuytimen välillä sivupainollisuudesta riippuen (Granqvist, 2002a; 2002b).

Toisaalta on nähtävissä, että uudehkot lainasanat jäävät mukauttamatta edellä mainittuihin leksikaalisia sanoja koskeviin periaatteisiin. Vanha slaavilainen lainasana [pæ:r.ni.sɑ] ‘tyyny’ muuttuu monissa idiolekteissa CVVC.CV.CV-rakenteiseksi, mutta uudemmissa ruotsalaisissa lainoissa ja uusmuodosteissa sallitaan painottomia raskaita tavuja, joissa vartalon jälkitaivun pitkä vokaali tai diftongi reflektioivat kontaktikielten painotusta: [grɑvyør-] ‘hautajaiset’, [mɑne:r-] ‘tapa’ ja [ɑblɑ:ti:v-] ‘ablatiivi’.

Funktionaaliset sanat eivät osittain noudata samoja periaatteita kuin leksikaaliset sanat, vaan esimerkiksi lyhyet konjunktiot ovat ruotsin tapaan tulkittavissa painottomiksi ja osa funktionaalista sanoista on lainautunut eri kontaktikielistä mukauttamattomina, esimerkiksi ruotsalaiset [ɑt] ‘että’ ja [om] ‘jos’ tai suomen [mut:ɑ] ‘mutta’, [et: æ] ‘että’ jne.

Suomen tapaista pitkien vokaalien diftongisoitumista ja vokaaliharmoniaa esiintyy sekä alkuperäisissä että lainatuissa sanoissa. Kuitenkin on mainittava joukko varsinkin disharmonisia vartaloita, jotka ovat, kuten suomesakin, joko uudehkoja ruotsalaisia lainoja tai uusmuodosteita: [fɑ:rlyj-] ‘tie’, [grɑvyør-] ‘hautajaiset’, [hɑmbys-] ‘hampuusi’, [hɑmyør-] ‘kuva’, [kostym:-] ‘puku’, [mɑrty:r] ‘marttyyri’; [psykiɑtr-] ‘psykiatri’ ja [synɑ go:g-] ‘synagoga’. Kannattaa huomata, että suurimmassa osassa näitä ei myöskään keston ja painon korrelaatio toteudu.

Leksikon alkuperäiseen temaattiseen ja osittain myös lainattuun atemaattiseen komponenttiin on vaikuttanut Suomen romanissa kolme muutakin tärkeää ilmiötä: toisaalta suomen murteista omaksuttu švaa-vokaalin epenteesi, toisaalta homorganisten soinnillis-

ten konsonanttien jonojen yksinkertaistuminen ja soinnillisten klusiilien prenasalisaatio. Ensin mainittu švaa-vokaalin epenteesi elää synkronisestikin suomen vastaavan ilmiön rinnalla, kun taas homorgaanisten soinnillisten konsonanttien jonojen yksinkertaistuminen on jossakin diakronian vaiheessa defonologisoitunut alkuperäisiä /n(+)g/-jonoja lukuunottamatta, mitä osoittavat sellaiset uudehkot lainat kuin ['hambu:sos] 'hampuusi' ja ['endo] 'kuitenkin' ja toisaalta nykykielen sijamuodot kuten ['dʒu:jeŋ:o] 'nainen-obl.pl.-gen.-mask.' (< /*dʒuʋl-jen-g-o/) ['dʒu:jeŋ:e] 'nainen-obl.pl.dat.' (< /*dʒuʋl-jen-ge/). Äänneuutoksista /n(+)/ > [l:] on kuitenkin osittain säilyttänyt produktiivisuutensa morfofonologisena sääntönä, koska ainakin osassa idiolekteja mm. ['p^henle] ja ['p^hel:e] 'sanoneet' (< /p^hen-l-e/ 'sanoa-NFA-nom.pl.') vaihtelevat. Soinnillisten klusiilien prenasalisaatio on mitä ilmeisimmin käynyt läpi koko Suomen romanin dokumentoidun leksikon, mutta sen produktiivisuudesta nykykielessä ei ole varmuutta.

3. LAINOJEN MORFOLOGISESTA MUKAUTTAMISESTA

Seuraavassa tarkastellaan romanin adaptatiomorfologiaa morfologian lainautumisen yleisistä lainalaisuuksista käsin ja lainojen morfologista mukauttamista Suomen romaniin. Substantiivien ja verbien taivutusparadigmoissa ilmenee analogisia pintavaikutusyhteyksiä, joiden seurauksena leksikon komponenttien välinen dikotomia on purkautumassa. Muutostendensseillä on seurauksia sille, onko kieli nähtävissä pararomanina, sekä kielityypille.

3.1 *Morfologian lainautumisesta*

Kulttuurisen murroksen aikaansaama romanien kaksikielisyyden ja sen implikoima koo-

dinvaihto Kreikassa tuntuvat todennäköiseltä selitykseltä sidonnaisten morfeemien eli hyvin abstraktin elementin (vrt. Weinreich, 1974: 33–5; Thomason & Kaufman, 1988: 37) tai oikeammin morfologisen säännön (vrt. Anttila, 1972: 170) nopeaan lainautumiseen. Yleensä romanit ovat opetelleet ympäröivän kulttuurin kielen ja lainanneet aktiivisesti ympäröivien kansojen sanastoa. Tähän on ollut käytännön sanelema syy, eikä voida väittää näiden kielten välttämättä nauttineen prestiisistatusta romanien keskuudessa, mikä ei olekaan lainaamisen välttämätön edellytys (vrt. Thomason & Kaufman, 1988: 43–5). Kreikan poikkeuksellisen suuren vaikutuksen sociolingvistisiä aspekteja ei käsitellä tässä.

Sapir (1921: 202) ei pidä morfologian lainaamista lainasanoista poikkeavana ilmiönä, mikäli se ei tuo kieleen uutta rakennetta. Tässä tapauksessa lainaamisessa on sovellettu kieleen uutta sääntöä, leksikaalisten komponenttien erottamista. Verbeillä atemaattinen komponentti on koodattu nominaalisiin partisiippeihin, ei finiittiseen taivutusparadigmaan, eli paradigmaattinen halkeama on tyypillisesti perifeerisen jäsenen kohdalla (vrt. Bybee, 1985: 123). Synkronisesta perspektiivistä käsin atemaattisen ja temaattisen komponentin koodaaminen sekä monimutkaistaa systeemiä että vähentää isomorfisuutta eikä siten palvele kommunikaatiota.

Paulin (1975 [1880]: 399) postuloiman, Kiparskyn (1949: 501) ja Bloomfieldin (1933: 454) toistaman kielellisen universaalien mukaan sidonnaisia morfeemeja lainataan vain siinä tapauksessa, että myös lekseejä, joiden osia ne ovat, lainataan kyseisestä kielestä. Weinreich (1974: 31) ajattelee Paulin (1975 [1880]: 399) tavoin, että lainasana esiintyvä morfologinen keino leviää analogisesti muihin sanoihin ja muodostuu produktiiviseksi. Vastaesimerkkejä vain konnaisten lekseemien lainautumiselle ovat

kuitenkin ehdottaneet Moravcsikin (1978: 111) mukaan Kiparsky (1949) ja Weinreich (1974: 32), mutta romani ei muodosta poikkeusta: atemaattiset lekseemit ovat toimineet myöhempien lainojen adaptaatiomallina.¹ Paulin (1975 [1880]: 399) periaatteen mukaan ainoastaan suuri joukko esimerkiksi lainapartisiipeja on voinut laukaista partisiippisuffiksin produktiivisuuden. Näin adaptaatiomallin lainautuminen koskemaan koko kielioppia on edellyttänyt runsaasti lainoja kaikista sanaluokista, ja romanissa kreikkalaislajoina onkin useampi sata (Bakker & Kyuchukov, 2000: 27). On huomattava, että vapaat ja sidonnaiset kreikkalaislainat voivat kuulua romanissa eri kerroksiin: varhaisimmat vapaat morfeemit temaattiseen komponenttiin, jota merkitään ns. protoromanin taivutuspäättein, kun taas kreikkalaisin suffiksein merkitään atemaattista komponenttia, johon Bysantin aikaa uudemmat kreikkalaislainat kuuluvat. Romanimurteiden välillä on eroja adaptaatiomorfologiassa, mikä voi viitata romanien eriaikaiseen lähtöön Kreikasta (Iglu, 1996: 210; Bakker, 1997: 18), mutta myös murteiden myöhempään eriytymiseen (Matras, 2002: 129; vrt. Pirttisaari, 2002: 38–41, 101–3.)

3.2 Lainojen morfologinen adaptaatio Suomen romanissa

Suomen romanissa voidaan erottaa nykyään kolme verbiparadigmaa, ns. primaariverbit, jotka koostuvat indoarjalaisista sanoista, sekä ns. transitiivit ja intransitiivit, jotka käsittävät sekä primaariverbien johdoksia että lainasanoja. Muut verbiluokat ovat kadonneet

Suomen romanista analogisen yhdentymisen seurauksena. (vrt. Valtonen, 1968: 127; Pirttisaari, 2002: 42–5). Seuraavassa käsitellään transitiivien ja intransitiivien paradigmatyyppeihin liitettäviä lainaverbejä.

Lainaverbit liitetään Suomen romanin leksikkoon indoarjalaista alkuperää olevan suffiksin $-(j)av-$ avulla, jonka alkuperäinen funktio on ollut johtaa intransitiivisista juurista transitiiveja. Luoteisten romanimurteiden ryhmässä, johon kuuluvat Suomen romani ja sinti, sen käyttö on laajentunut lainasanojen adaptaatiotunnuksiksi. (ks. Matras, 2002: 122–3.) Lainasanoilla se ei välttämättä koodaa transitiivista merkitystä, esimerkiksi *hinn-av-aa* 'ehtii' < ru. *hinna*. Tällöin transitiivisuuden oppositio kielessä heikkenee, kuten Boretzky (1989: 364) huomauttaa. Transitiivisuuden oppositio säilyy kuitenkin osittain suhteessa intransitiivisiin lainaverbeihin, jotka liitetään leksikkoon yleensä erillisen, samoin indoarjalaista alkuperää olevan (ks. Matras, 2002: 125–6), suffiksin $-(j)uv-$ avulla, esimerkiksi *doog-uv-aa* 'kelvata' < ru. *duga*, *most-uv-aa* 'täytyä' < ru. *máste*. Vokaaliharmonian vaikutuksesta transitiivisuffiksilla on variantti $-(j)äv-$ ja intransitiivisuffiksilla variantit $-(j)yv-$ sekä $-(j)öv-$. (vrt. Pirttisaari, 2002: 48–50.) Vaikka transitiivisuuden koodaaminen ei ole Suomen romanissa johdonmukaista, tässä käytetään notaatiota 'transitiivit' ja 'intransitiivit' viitattaessa paradigmatyyppeihin, joissa esiintyvät tunnukset $-(j)Av-$ ja $-(j)Uv-$.

Finiittisessä taivutusparadigmassa temaattisia ja atemaattisia 'transitiiveja' ja 'intransitiiveja' ei eroteta toisistaan morfologisesti. Leksikon temaattisen ja atemaattisen komponentin dikotomia on kuitenkin nähtävissä jossain määrin Suomen romanin 2. partisiipeissa, kuten Pirttisaari (2002) on osoittanut. Primaariverbeistä muodostetaan 2. partisiippi temaattisen suffiksin $-Do$ avulla, jonka fonotaktisesti ehdollistuvat allomorfit

¹ Suomen romaniin on kuitenkin lainautunut runsaasti suomen morfologiaa, kuten Valtonen (1968: 153) on huomannut, ja kehitys viittaa kielen muuttumiseen pararomanin suuntaan.

–to, –do ja –lo palautuvat sanskritin preteritipartisiipin suffikseihin –ta ja –na (ks. Turner, 1926). ’Intransitiiveihin’ liitetään yleensä temaattisen suffiksin laajennus –D–ii–l–o, jonka etymologia on kiistanalainen (ks. Bubeník, 1995: 20; 2000: 214). ’Transitiiveilla’ saman paradigmatyypin temaattiset ja atemaattiset lekseemit erotetaan siten, että temaattisista ’transitiiveista’ muodostetaan periaatteessa partisiippi indoarjalaisen –Do–suffiksin avulla, kun taas lainasanoista atemaattisen suffiksin –me(n) avulla. Leksikaalisten komponenttien erottaminen ei ole kuitenkaan konsekventtia Suomen romanin partisiipeissakaan.

Ruotsalaisilla lainoilla ja sitä varhaisemmilä lainoilla produktiivisesti käyttäytyneitä kielten atemaattisia suffikseja ovat kreikkalaisperäiset –is ja –us–ys, esimerkiksi *doktor–is* ’tohtori’, *blombur–is* ’mustikka’, *papp–us* ’isoisa’ ja *balam–ys* ’tarina’, feminiinisubstantiiveja johtava –a–ä, esimerkiksi *lyörd–a–lyörd–ä* ’lauantai’, ja abstraktisubstantiiveja johtava –iba––ibä, esimerkiksi *tenk–iba* ’ajatus’. Tällä hetkellä Suomen romanin ainoa uudismuodosteilla produktiivinen substantiivijohdin on kreikkalaisuffiksi –os–ös. Vanhinta lainakerrostumaa edustavat esimerkiksi kreikkalaislainat *foor–os* ’kaupunki’, *kokal–os* ’luu’. Ruotsalaisperäisiä lainoja ovat esimerkiksi *lipp–os* ’huuli’, *tsjöp–os–tsjöp–ös* ’kauppa’. *Kepp–os* ’keppi’ on joko ruotsalainen tai suomalaislaina. Uudissanaja kielessä edustavat esimerkiksi kansainväliset sanat *projekt–os* ’projekti’, *parlament–os* ’eduskunta’. Nämä lainasubstantiivit taipuvat atemaattisen maskuliiniparadigman mukaan, jonka päätteet ovat –os SG.NOM. ja –i PL.NOM. Suffiksien etiset variantit ovat muodostuneet vokaa-liharmonian vaikutuksesta.

Kielessä ei ole laina-adjektiiveja adaptoivaa suffiksia. Uusimpia lainoja edustavat päätteettömät ruotsalaiset lainat, kuten *kniis* ’sitkeä; nuuka’. Ne voidaan katsoa mukaut-

tuiksi nollamorfin avulla, sillä ne taipuvat predikaatiivisena temaattisen maskuliiniparadigman mukaan, jolloin niihin voidaan koodata suku, luku ja sija. Pronominit ja numeraalit ovat umpinaisia luokkia, joiden lainakerrostumat ajoittuvat keskiajan kreikkaan tai kauemmas, mutta nykykielessä on runsaasti koodinvaihtoa suomeen.

3.3 Muutostendenssejä

Suomen romanissa ’transitiiviverbien’ paradigma on produktiivinen. Tendenssi on havaittu muissakin romanimurteissa, joissa primaariverbejä on siirtynyt ’transitiivien’ luokkaan (Hübschmannová & Bubeník, 1997: 136–7) ja mahdollisesti kokonaan kadonnut kielestä (ns. *lost primary verbs*, Sampson, 1926: 109). Suomen romanissa leksikon temaattisen ja atemaattisen komponentin dikotomia on purkautunut etenkin partisiippien kohdalla. Suppletiivisten suffiksien välillä on havaittavissa produktiivisuusero, kuten aina kahden eri prosessin koodatessa samaa kategoriaa (Bybee, 1985: 132): atemaattinen partisiippisuffiksi on produktiivisempi, ja se voidaan liittää myös temaattiseen komponenttiin. Analogiavaikutuksesta temaattisten ’transitiivien’ partisiippi voidaan muodostaa Suomen romanissa myös samoin kuin saman paradigmatyypin lainasanojen, ts. atemaattisen suffiksin avulla. Tämä aiheuttaa variaatiota ja kerroksisuutta: kielessä on temaattisten ’transitiivien’ leksikaalistuneita partisiippeja, kuten *sik–j–av–aa* ’opettaa’: *sik–lo*, *sik–j–ar–do* ’oppinut’, sekä uudempia muodosteita, kuten *sik–j–i–me* ’opetettu’. Atemaattinen partisiippisuffiksi on myös semanttisesti produktiivinen ja on saanut muitakin funktioita kuin leksikon atemaattisen komponentin koodaaminen, kuten konverbin ja postverbaalisen modifioijan finaalityyppien rakenteissa. (vrt. Pirttisaari, 2002; Pirttisaari, tulossa.)

Suomen romanissa on havaittavissa myös taivutusmorphologian lainautumista suomes-
ta, ja näin rinnakkain voi olla yhdessä idio-
lektissakin saman verbin temaattisia (4a) ja
atemaattisia partisiippeja (4b) sekä uudis-
muodosteita, joissa on suomen partisiippi-
suffiksi, kuten esimerkissä (4c).

Atemaattisen ja temaattisen kieliopin di-
kotomia näyttäytyy alunperin nominipara-
digmoissa, mutta niissäkin on havaittavissa
analogista yhdenmukaistumista, kuten tau-
lukosta (1) käy ilmi. Taulukossa on esitetty
yksikön nominatiivi ja genetiivi sekä moni-
kon nominatiivi temaattisilla maskuliineilla
(a) ja feminiineillä (b), atemaattisilla masku-

liineilla (c) ja feminiineillä (d) sekä verbaa-
linomineilla (e) sekä uudismuodosteet te-
maattisilla feminiineillä (f), atemaattisilla
maskuliineilla (g) ja verbaalinomineilla (h).

Romanissa erisukuiset substantiivit kuulu-
vat periaatteessa eri taivutusparadigmoihin
(Elšik, 2000: 19). Yhtenä motivaationa para-
digmojen yhdenmukaistumiselle Suomen ro-
manissa on kieliopillisen suvun katoaminen
kielestä ja myös luonnollisen suvun opposi-
tion heikkeneminen suomen vaikutuksesta
(vrt. Ariste, 1940: 220; Granqvist, 1998). Jäl-
jelle jää yleensä opposition tunnusmerkitön
variantti, maskuliini (vrt. Pirttisaari, 2002:
160). Taulukosta 1 havaitaan, että Suomen

(4)a. hats-ar-d-o polttaa-TR-PP-MASK.SG.NOM 'poltettu maa'	phuu maa.NOM
b. tšeer hin talo.SG.NOM olla.PREES.3SG 'talo on poltettu'	hats-ime polttaa-PP
c. tšeer hin talo.SG.NOM olla.PREES.3SG 'talo on poltettu'	hats-a-ttu polttaa-TR-PP(Fi)

Taulukko 1. Nominien paradigmatyypien muutos Suomen romanissa.

	SG.NOM.	SG.GEN.	PI.NOM.	
a. TEM.MASK. ₁	rakl-o	rakl-es-ko	rakl-e	'poika'
b. TEM.FEM. ₁	tšai	tša-ko	tšai-ja	'tyttö'
c. ATEM.MASK. ₁	foor-os	foor-os-ko	foor-i	'kaupunki'
d. ATEM.FEM. ₁	moond-a	moond-a-ko	moond-i	'maanantai'
e. (A)TEM.MASK.	rann-iba	rann-ib-os-ko	rann-ib-i	'kirjoitus'
f. TEM.FEM. ₂	tšai	tšai-j-es-ko	tšai-j-e	'tyttö'
g. ATEM.MASK. ₂	foor-os	foor-es-ko	foor-e	'kaupunki'
h. (A)TEM.MASK. ₂	rann-iba	rann-iba-ko	rann-ib-i	'kirjoitus'

romanin nomineilla temaattinen maskuliini-tyyppi TEM.MASK.₁ (a) on produktiivinen ja laajenee sekä temaattisiin feminiineihin TEM.FEM.₁ (b) että atemaattisiin maskuliineihin tyyppiä ATEM.MASK.₁ (c), jolloin muodostuvat uudistyyppit TEM.FEM.₂ (f) ja ATEM.MASK.₂ (g). Tällöin temaattiset feminiinit taipuvat maskuliinien tavoin. Ate- maattisilla feminiineillä (d) ei ole toistaiseksi havaittavissa muutosta. Täysin omaehtoinen on sen sijaan sekä temaattisia että atemaattisia verbaalisubstantiiveja johtavan suffiksin *-iba* (e) kehitys. Diakronisesti genetiivissä on ollut suppletiivinen suffiksi *-ima-s-koro*, mutta Suomen romanissa verbaalinominit on mukautettu atemaattiseen maskuliiniparadigmaan tyyppiä ATEM.MASK.₁ (c). *-a*-loppuisen atemaattisen feminiiniparadigman ATEM.FEM.₁ (d) analogiavaikutuksesta abstraktisubstantiivit mielletään feminiineiksi ja syntyy uudistyyppi (A)TEM.MASK.₂ (h), joka taipuu atemaattisten feminiinien tavoin. Muissakin romanimurteissa on havaittavissa atemaattisten ja temaattisten deklinaatioiden analogista yhdentymistä, ja muutos voi tapahtua kumpaankin suuntaan tahansa murteesta riippuen (Elšik, 2000: 23–4; Matras, 2002: 81–5), mutta Suomen romanissa ilmenee samanaikaisia ristiriitaisia analogisia tendenssejä sekä atemaattisen että temaattisen paradigmatyyppin suuntaan.

Suomen romanin tapauksessa leksikon atemaattisen komponentin erottaminen temaattisesta erillisin taivutusparadigmoin ei ole semioottisen isomorfiisuusperiaatteen mukaista eikä sidoksissa puhujan kokemusmaailmaan kielenkäytön vähenemisen seurauksena. Paradigmojen yhdenmukaistuminen on luonnollista kielen vähäisessä käyttötilanteessa, sillä kielen muutos voi nopeutua monikielisessä (Lindgren, 1993: 10, 253), vähäisen kommunikaation ja kontrollin (Paunonen, 1990: 20–1) ympäristössä. Verbeillä muutokseen vaikuttanee myös ate-

maattisen leksikaalisen komponentin kasvu suhteessa temaattiseen: indoarjalaisia sanoja on ehkä enää n. 23% leksikosta (Valtonen, 1966), ja valtaosa verbeistä kuuluu jo atemaattista suffiksia käyttävään 'transitiiviluokkaan' (Valtonen, 1968: 128). Näin leksikaalisten komponenttien redundantti dikotomia näyttää purkautuvan (vrt. Pirttisaari, 2002; Pirttisaari, tulossa).

3.4 Muutoksen seuraukset

Romanilingvistiikassa on esitetty intialaisen, temaattisen kieliopin fossiloituminen yhtenä pararomanin piirteinä (Bakker & Van der Voort, 1991; Wexler, 1997: 132; Matras, 1998: 6). Äärimmäinen pararomani tarkoittaa kieltä, josta puuttuu kokonaan produktiivinen romanin morfologia. Jos hyväksytään oletus, että romanin ja pararomanin raja on selvin verbitaivutuksessa (Matras, 1998: 12), valaisee verbiparadigmojen muutos kielen tämänhetkistä kehitysvaihetta.

Muun muassa Dressler (1996: 198) pitää lainasanojen morfologista ja fonologista mukauttamista kielen säilymisen ehtona. Lainasanat on mukautettu romaniin atemaattisen kieliopin avulla. Nykyromanin puhujat eivät kuitenkaan erota temaattista ja atemaattista kielioppia, ja atemaattinen kielioppi on saanut uusia funktioita, etenkin partisiipeissa. Samaan aikaan lainasanoja dominantista kontaktikielestä, suomesta, ei välttämättä mukauteta kieleen, ja Suomen romanissa esiintyy eräitä pararomanin piirteitä, kuten suomalaisia funktiosanoja. Ate- maattinen kielioppi on menettänyt adaptatiivifunktionsa.

Muutokset voivat edelleen heijastaa Suomen romanin kielitypologista kehitystä fuusioivasta agglutinoivaan suuntaan, kuten Pirttisaari (2002) on osoittanut. Esimerkiksi produktiivinen atemaattinen partisiippisuffiksi ei koodaa muita kategorioita kuin

partisiipin eikä yleensä aiheuta morfofonologiaa muutoksia verbivartalossa toisin kuin temaattinen suffiksi. Myös niin verbeillä kuin substantiiveilla havaittava paradigmojen yhdenmukaistuminen on tendenssi koh- ti agglutinoivaa kielityyppiä. Tendenssi on havaittu indoeurooppalaisessa kieliympäris- tössäkin (Boretzky, 1989: 358; Boretzky & Iglá, 1994: 393; Elšák, 1997: 26), ja roma- nin on todettu siirtyneen fuusiotyyppistä lä- hinnä 'viivästyneen analyttisyyden' kautta vallitsevaan agglutinoivaan suuntaan mui- den indoiranilaisten kielten tavoin (id.: 25– 6). Tendenssi voi olla kuitenkin Suomen ro- manissa muita murteita voimakkaampi suo- men kontaktivaikutuksesta (suomen agglu- tinoiva eikä fleksionaalinen tyyppi on tosin kyseenalainen, ks. Korhonen 1980; Pirtti- saari, 2002; Pirttisaari, tulossa.)

4. TIIVISTELMÄ

Romanikielen leksikko on jakautunut kah- teen pääkomponenttiin, temaattiseen ja ate- maattiseen. Suomen romanissa ilmenee suo- men vaikutuksesta (morfo)fonologiaa proses- seja, jotka ovat vaikuttaneet eri tavoin leksi- kon komponentteihin. Temaattiseen kompo- nenttiin kokonaisuudessaan mutta atemaatti- seen vain osittain on vaikuttanut kolmen il- miön joukko. Näitä ovat 1) tavun moraluvun ja suomen mukaisen painotuksen korrelaati- on säilyminen leksikaalisissa sanoissa, 2) sana- vartaloiden vokaaliharmonia ja 3) homorgaa- nisten soinnillisten konsonanttien jonojen yksinkertaistuminen vokaalin edellä. Leksi- kon uusimmat kerrostumat – mm. tuoreet ruotsalaiset lainat sekä uudismuodosteet – ovat jääneet näiden ilmiöiden vaikutuksen ulkopuolelle. Lisäksi suomesta on omaksuttu švaa-vokaalin epenteesi, jonka esiintyminen vastaa suomen murteita.

Lainasanat adaptoidaan leksikon atemaat- tiseen komponenttiin yleensä kreikkalaispe-

räisten suffiksien avulla, ja ne noudattavat eri kieliopillisia sääntöjä kuin kielen temaatti- nen komponentti. Suomen romanissa leksi- kon komponenttien morfologinen dikoto- mia on kuitenkin purkautumassa paradig- mojen yhdenmukaistuessa analogiavaiku- tuksesta. Lisäksi kielessä esiintyy koodin- vaihtoa suomeen ja suomen morfologian lai- nautumista, mikä viittaa kielen muuttumi- seen pararomanin suuntaan.

VIITTEET

- Anttila, R. (1972). *Historical and Comparative Linguistics*. CILT 6. Amsterdam: Benjamins.
- Ariste, P. (1940). Über die Sprache der finnischen Zigeuner. *Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat, Annales Litterarum Societatis Esthonicae*, 1938:2, 206–221. Tartu.
- Ariste, P. (1978). On two intonations in a Romani dialect. *Estonian Papers in Phonetics*, 1978: 5–7.
- Bakker, P. (1997). Athematic morphology in Romani: The borrowing of a borrowing pattern. Y. Matras & al. (toim.), *Dialectology and Typology of Romani*. CILT 156, (s. 1–22). Benjamins: Amsterdam.
- Bakker, P. & Van Der Voort, H. (1991). Para-Romani languages: an overview and some speculations on their genesis. Teoksessa P. Bakker & M. Cortiade (toim.), *In the margin of Romani. Gypsy languages in contact*, (s. 16–44). Amsterdam: Institute for General Linguistics.
- Bakker, P. & Hristo Kyuchukov, H. (toim.) (2000). *What is the Romani language?* Centre de recherches tsiganes. Hertfordshire: Univer- sity of Hertfordshire Press.
- Bloomfield, L. (1933). *Language*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Boretzky, N. (1989). Zum Interferenzverhalten des Romani. Verbreitete und ungewöhnliche Phänomene. *Zeitschrift für Phonetik, Sprach- wissenschaft und Kommunikationsforschung*, 42/3, 357–374.
- Boretzky, N. & Iglá, B. (1991). *Morphologische Entlehnung in den Romani-Dialekten*. Arbeits- papiere des Projektes "Prinzipien des Sprachwandels" 4. Essen: Universität GH Es- sen, Fachbereich Sprach- und Literaturwissen- schaften.

- Boretzky, N. & Iglá, B. (1993). *Lautwandel und Natürlichkeit. Kontaktbedingter und endogener Wandel im Romani*. Arbeitspapiere des Projekts "Prinzipien des Sprachwandels" 15. Essen: Universität GH Essen, Fachbereich Sprach- und Literaturwissenschaften.
- Boretzky, N. & Iglá, B. (1994). *Wörterbuch Romani-Deutsch-Englisch für den südosteuropäischen Raum: mit einer Grammatik der Dialektvarianten*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Bubeník, V. (1995). On typological changes and structural borrowing in the history of European Romani. Teoksessa Y. Matras (toim.), *Romani in Contact. The History, Structure and Sociology of a Language*. CILT 126, (s. 1–24). Amsterdam: Benjamins.
- Bubeník, V. (2000). Was Proto-Romani an ergative language? Teoksessa V. Elšík & Y. Matras (toim.), *Grammatical Relations in Romani. The Noun Phrase*. CILT 211, (s. 205–227). Amsterdam: Benjamins.
- Bybee, J. (1985). *Morphology. A Study of the Relation between Meaning and Form*. Typological Studies in Language 9. Amsterdam: Benjamins.
- Dressler, W. U. (1985). *Morphonology: the dynamics of derivation*. Ann Arbor: Karoma.
- Dressler, W. U. (1996). Language Death. Teoksessa R. Singh (toim.), *Towards a Critical Sociolinguistics*, (s. 195–210). Amsterdam: Benjamins.
- Elšík, V. (1997). Towards a morphology-based typology of Romani. Teoksessa Y. Matras & al. (toim.), *Dialectology and Typology of Romani*. CILT 156, (s. 23–60). Amsterdam: Benjamins.
- Elšík, V. (2000). Romani nominal paradigms: their structure, diversity and development. Teoksessa V. Elšík & Y. Matras (toim.), *Grammatical Relations in Romani. The Noun Phrase*. CILT 211, (s. 9–30). Amsterdam: Benjamins.
- Fraurud, K. & Hyltenstam K. (1999). Språkkontakt och språkbevarande: romani i Sverige. Teoksessa K. Hyltenstam (toim.), *Sveriges sju inhemska språk – ett minoritetsspråksperspektiv*, (s. 241–298). Lund: Studentlitteratur.
- Ganander, K. (1779). *Undersökning om De så kallade TATTERE eller Zigeuner, Cingari, Bohemiens, Deras härkomst, Lefnadssätt, språk m.m. Samt om, när och hwarest några satt sig ner i Sverige?* Käsikirjoite vuodelta 1779. Vitterhetsakademien, Tukholma.
- Granqvist, K. (1998). Suomen romanikielen kielipiillinen suku. *XXV Kielitieteen päivät Tampereella 15.–16. toukokuuta 1998. Esitelmien tiivistelmät*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Granqvist, K. (1999). Vowel harmony in Finnish and Finnish Romani. *SKY Journal of Linguistics*, 12, 27–44.
- Granqvist, K. (2002a). Romanikielen lautakunnan suosituksia. *Latsó Diives*, 3–4, 14–16.
- Granqvist, K. (2002b). Finnish Romani Phonology and Dialectology. *SKY Journal of Linguistics*, 15, 61–83.
- Granqvist, K. (tulossa a). Intrasentential Code-Switching in Finnish Romani. (Manus.)
- Granqvist, K. (tulossa b). Suomen romanikielen fonetiikkaa. (Manus.)
- Hancock, I. (1992). *Notes on Romani Grammar*. London: Romanestan Publications.
- Hancock, I. (1995). *A Handbook of Vlax Romani*. Columbus: Slavica.
- Holzinger, D. (1995). *Romanes (Sinte)*. Languages of the World/Materials 105. LINCOM Europa: München.
- Hyman, L. (1975). *Phonology: Theory and Analysis*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Iglá, B. (1996). *Das Romani von Ajia Varvara. Deskriptive und historisch-vergleichende Darstellung eines Zigeunerndialekts*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Karlsson, F. (1983). *Suomen kielen äänne- ja muotorakenne*. WSOY: Juva.
- Kaufman, T. (1979). Review of Weer Rajendra Rishi, *Multilingual Romani Dictionary*. Teoksessa I. Hancock (toim.), *Romani Sociolinguistics, International Journal of the Sociology of Language*, 19, (s. 131–44). The Hague: Mouton.
- Kiparsky, M. V. (1949). L'emploi artificiel d'un préfixe étranger. *Actes du sixième congrès international des linguistes, Paris, juillet 1948*, (s. 501–4). Paris: Librairie C. Klincksieck.
- Kiparsky, P. (2002). Fenno-Swedish Quantity: Contrast in Stratal OT. *Luettu 4.1.2003*. <http://www.stanford.edu/~kiparsky/Papers/helsingfors.new.pdf>
- Koivisto, V. (1994). *Romano-finitiko-angliko laavesko liin. Romani-suomi-englanti sanakirja. Romany-Finnish-English Dictionary*. Kotimaisen kielen tutkimuskeskuksen julkaisuja 74. Helsinki: Painatuskeskus.
- Korhonen, M. (1980). Über die struktural-typologischen Strömungen (Drifts) in den Uralischen Sprachen. *Congressus Quintus Internationalis Fenno-Ugristarum. Turku 20.–27.8.1980*.

- Pars I*, (s. 87–110).
- Lauroselä, J. (1913). *Äännehistoriallinen tutkimus Etelä-Pohjanmaan murteesta. I Konsonantit*. Helsinki: SKS.
- Lass, R. (1985). *Phonology. An Introduction to Basic Concepts* (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Lesný, V. (1916). Über die langen Vokalen in den Zigeunerndialekten. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 70, 417–22.
- Lieberman, M. (1975). *The Intonational System of English*. Doctoral Dissertation, MIT, Cambridge, MA. Published by Garland Press, New York 1979.
- Lieberman, M. & Prince, A. (1977). On stress and linguistic rhythm. *Linguistic Inquiry*, 8, 249–336.
- Lindgren, A.-R. (1993). *Miten muodot muuttuvat. Ruijan murteiden verbintaivutus Raisin, Pysyjoen ja Annijoen kveeniyhteisöissä*. Kielten ja kirjallisuuden laitos, Tromssan yliopisto.
- Matras, Y. (1998). Para-Romani revisited. Teoksessa Y. Matras (toim.), *The Romani Element in Non-Standard Speech*, (s. 1–29). Wiesbaden: Harrassowitz.
- Matras, Y. (2002). *Romani. A Linguistic Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Miklosich, F. (1872–80). *Über die Mundarten und Wanderungen der Zigeuner Europas X-XII*. Wien: Karl Gerold's Sohn.
- Moravcsik, E. A. (1978). Language Contact. Teoksessa J. H. Greenberg (toim.), *Language universals, with special reference to feature hierarchies. Vol I. Method & Theory*. Janua Linguarum, Series Minor 59, (s. 93–122). The Hague: Mouton.
- Paul, H. (1975) [1880]. *Prinzipien der Sprachgeschichte*. (9., unveränderte Aufl.). Tübingen: Max Niemayer.
- Paunonen, H. (1990). Miksi muutut suomen kieli? *Kielikuvia*, 1, 19–23.
- Pirttisaari, H. (2002). *Suomen romanin partisiippien morfologiaa*. Pro gradu -työ. Helsingin yliopisto.
- Pirttisaari, H. (tulossa). A functional approach to the distribution of participle suffixes in Finnish Romani. *Proceedings of the 6th International Conference on Romani Linguistics*. München: LINCOM Europa.
- Prince, A. (1983). Relating to the grid. *Linguistic Inquiry*, 14, 19–100.
- Sampson, J. (1926). *The Dialect of the Gypsies of Wales being the Older Form of British Romani Preserved in the Speech of the Clan of Abram Wood*. Oxford: Clarendon.
- Sapir, E. (1921). *Language. An Introduction to the Study of Speech*. San Diego: Harcourt Brace & Company.
- Selkirk, E. (1984). On the major class features and syllable theory. Teoksessa M. Aronoff & R. T. Oehrle (toim.), *Language Sound Structure*, (s. 107–36). Cambridge, MA: MIT Press.
- Thesleff, A. (1901). *Wörterbuch des Dialekts der finnländischen Zigeuner*. Acta Societatis Scientiarum Fennicae XXIX:6. Helsinki.
- Thomason, S. G. & Kaufman T. (1988). *Language Contact, Creolization and Genetic Linguistics*. Berkeley: University of California Press.
- Tikkanen, B. (1991). *Hindin kielioppi*. Suomen itämaisen seuran suomenkielisiä julkaisuja 23, Helsinki.
- Turner, R. L. (1926). The Position of Romani in Indo-Aryan. *Journal of the Gypsy Lore Society*, III, V/4, 145–194. Liverpool.
- Valtonen, P. (1966.) Sanskriittiako, vaiko vain sekakieli? *Kotitiellä*, 2, 44–47.
- Valtonen, P. (1968). *Suomen mustalaiskielen kehitys eri aikoina tehtyjen muistiinpanojen valossa*. Lisensiaatintyö. Helsingin yliopisto.
- Weinreich, U. (1974) [1953]. *Languages in Contact*. (8th Printing). The Hague: Mouton.
- Wexler, P. (1997). The case for the relexification hypothesis in Romani. Teoksessa J. Horvath & P. Wexler (toim.), *Relexification in creole and non-creole languages. With special attention to Haitian Creole, Modern Hebrew, Romani, and Rumanian*, (s. 100–161). Wiesbaden: Harrassowitz.

THE LEXICAL COMPONENTS OF FINNISH ROMANI AND RELATED PHONOLOGICAL AND MORPHOLOGICAL PROCESSES

Kimmo Granqvist, Research Institute for the Languages of Finland, Helsinki
Helena Pirttisaari, General Linguistics, University of Helsinki, Helsinki

The Romani lexicon is divided into a thematic, inherited, and a borrowed, athematic component. The lexical components are marked, they use different morphs and belong to different paradigm types. In Finnish Romani, the dichotomy between the lexical components has been partly lost, and thematic and athematic paradigms have merged together. In this article we will discuss the loss of this dichotomy within the light of modern Finnish Romani verbal and nominal morphology. Furthermore, we will show some tendencies of change and their consequences. The article will also shed light upon the effect of phonological and morphophonological processes, mostly adopted from different contact languages, on the lexical components, and show a dichotomy in the athematic component between older borrowings that have been adapted into the phonological system of Finnish Romani and more recent ones that are unadapted.

Keywords: Romani, Finnish, morphology, phonology